

FIGYELŐ

„Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus.” Kritikai észrevételek Botlik Richárd *Előszó egy elveszettnek hitt szövegváltozat magyar nyelvű kiadásához* című írásához. A 2018-as nyári könyvhétre jelent meg a Botlik Richárd és Illik Péter által jegyzett tanulmánykötet,¹ mely a szerzőpár különböző, mohácsi csatával, illetve annak tágabb összefüggéseivel kapcsolatba hozható írásait szedte csokorba. Ebben a kötetben jelent meg Botlik Richárdnak a szerzőtárs, Illik Péter előszava szerint kardinális jelentőségű, a kötet egyik alappilléreinek számító tanulmánya.² Illik szerint a szöveg „egy előszó és egy klasszikus értelemben vett forráskiadás, Brodarics latin nyelvű *Igaz történetének*, a mohácsi csata egyik legfontosabb forrásának új, kritikai fordítása,” mely azért vált szükségessé, mert Brodarics művének „eddig fordításai nem jók” és „olyan hibákat vétettek, amelyek kiküszöbölése a mohácsi csatáról eddig kialakított képet és paradigmát átrendezi”.³

Botlik tanulmánya valóban bombasztikus dolgokat ígér három alapvető tétel köré rendezve gondolatait. A kiindulópont, hogy

- 1) Botlik a müncheni *Bayerische Staatsbibliothek*ban megtalálta Brodarics művének egy olyan szövegváltozatát, mely minden eddig ismertnél bővebb verziót közöl.
- 2) Erre alapozva új fordítást készített, „nem irodalomtörténeti aspektusból [...] minden sallang nélkül, szakszerű és korszerű magyar nyelvre” ültette át a szöveget, kiküszöbölve ezzel a korábbi, rosszabb verzió alapuló fordítások hibáit és félreértéseit.
- 3) Az így létrejött változat pedig, mely minden eddiginél közelebb áll Brodarics eredeti szándékaihoz, kiküszöböli „a korábbi következetlenségeket” és ezáltal elvezethet a „mohácsi csatáról kialakult paradigma, illetve közgondolkodás megújításához”.⁴

Kétségtelen, hogy alig akad még egy olyan sorsdöntő és így állandó érdeklődésre számot tartó, vitákat gerjesztő eseménye a magyar történelemnek, mint a tragikus mohácsi vereség. Ennek megfelelően a szaktudománytól az internetes fórumokig rendre a legkülönfélébb szövegek, értelmezési kísérletek és magyarázatok jelennek meg, melyek egy része nyilvánvalóan légből kapott fantazmagória csupán. Csakhogy Botlik Richárd, aki most paradigmaváltó igényű tanulmánnyal jelentkezett, az ELTE Történettudományi Doktori Iskolájában szerezte tudományos fokozatát, így szövegét nem lehet kézlegyintéssel elintézni, hanem szigorú és méltányos kritikai vizsgálat alá kell vonni. Ha ennek nyomán bebizonyosodik, hogy állításai helytállóak, azokat be kell emelni a tudományos

---

¹ BOTLIK Richárd, ILLIK Péter, *A mohácsi csata (1526) másképpen, A nagy temető?* Bp., Unicus Műhely, 2018.

² BOTLIK Richárd, *Brodarics István magyar kancellár és szerémi püspök leghitelesebb története a magyaroknak a törökökkel Mohácsnál vívott ütközetéről, Előszó egy elveszettnek hitt szövegváltozat magyar nyelvű kiadásához, Uo.*, 23–33; illetve maga a fordítás: *Uo.*, 35–70.

³ ILLIK Péter, *Mohács-kánon, determinizmus, posztmodern* = BOTLIK, ILLIK, 2018, i. m., 14–15.

⁴ BOTLIK 2018, i. m. 23–25.

közgondolkodásba, ha viszont könnyűnek találtatnak a kritika mérlegén, a későbbiekben joggal mellőzhetőek, sőt mellőzendők.

Botlik tehát azt állítja, hogy az eddigi kutatások egy hiányos, rossz szövegváltozatra mentek vissza, részben ennek következtében sem lehetnek jók az erre/ezekre alapozott fordítások, melyek ráadásul számos nyelvi, tartalmi, terminológiai hibát vétének, így az ezek alapján kialakított Mohács-kép szükségszerűen torz és hamis. Ő ezért arra vállalkozott, hogy a rossz latin szöveg alapján készült, rossz jegyzetekkel ellátott, rossz magyar fordításokat a kötetben az általa talált szövegre alapozott, új (saját) fordítással váltsa le, melyet végre szakszerű jegyzetek kísérnek, az eredmény pedig elvezet a „mohácsi csatáról eddig kialakult és kanonizált paradigma, illetve közgondolkodás megújításához”.⁵

Dolgozatomban amellet kívánok érvelni, hogy Botlik tanulmányának mindhárom kulcseleme téves, vagy nem is létezik. Mert nézetem szerint:

- 1) Botlik nem talált filológiailag releváns, eddig nem ismert változatot, legalábbis annak létezését semmivel nem támasztotta alá;
- 2) nem készített semmiféle új fordítást, az általa közölt szöveg Kulcsár Péter 1977-ből származó fordításának néhány helyen megvariált utánkölése;
- 3) a szöveghez fűzött javításai, kiegészítései, értelmezési javaslatok az esetek túlnyomó többségében egyszerűen nyelvileg tévesek, ha pedig nem, akkor is olyan jelentéktelen módosításokat tartalmaznak, hogy azoktól paradigmaváltó fordulat aligha várható. Nézzük tehát az állításokat és azok tételes cáfolatát.

(1.) Az ismeretlen kézirat (?)

A tanulmány első tézise, hogy Botliknak birtokában van egy olyan szövegvariáns, melyet eddig a kutatás nem vett figyelembe, holott bővebb és megbízhatóbb minden eddig ismert verziónál. Idézzük a szerzőt: „Jelen kötetben megjelent fordításom alapját a bajorországi tartományi könyvtár (Bayerische Staatsbibliothek, München) egyik nyomtatott kötetében találtam meg, mert tapasztalatom szerint ez jóval bővebb szövegverziót közöl, mint például lengyelországi társa. Úgy vélem tehát, hogy Münchenben sikerült szerencsésen meglelnem a Górski-féle kézirati másolatok közül az első példányok nyomtatott verziójának egyikét.”⁶

Mivel Brodarics az egyetlen keresztény szemtanú, aki részt vett a csatában és megírta annak történetét, művének forrásértéke felbecsülhetetlen. A mű a bibliográfiai hagyomány alapján 1527 áprilisában jelent meg Krakkóban, Vietor nyomdájában, de sem a kiadás alapját képező kézirat, sem maga a nyomtatott szöveg nem maradt ránk. Én magam több helyütt érveltem amellet, hogy az 1527-es kiadásból azért nincs példányunk, mert Brodarics a *Historiát* csak 1528 tavaszán írta, tehát az egy évvel korábban nem jelenhetett meg,⁷ de témánk szempontjából ennek most nincs nagy jelentősége, tekintve, hogy akármikor írta a művet Brodarics, nyomtatott kiadást 1568 előtről jelenleg nem ismerünk. Ekkor Zsámboky János adta ki a *Historiát* nagy Bonfini-kiadás függelékéként. Emellet, ahogy arra Botlik Richárd is utal, több lengyel könyvtár őriz példányokat az *Acta Tomicana* néven ismert dokumentumgyűjteményből, melynek több kéziratosa is ismert, de

⁵ BOTLIK 2018, i. m. 25.

⁶ BOTLIK 2018, i. m. 27–28.

⁷ KASZA Péter, *Egy elveszett kiadás nyomában, Brodarics István Históriajának első kiadásáról = Clio inter arma, Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*, A Kosáry Domokos 100. születésnapjának emlékére rendezett konferencia előadásai, szerk. Tóth Gergely, MTA BTK TTI, Bp., 2014, 39–65 (Monumenta Hungariae Historica, Dissertationes); KASZA Péter, *Egy korszakváltás szemtanúja, Brodarics István élete és működése*, Bp., 2015, 169–200.

mind 1567 előtt keletkezett. Ezek szintén tartalmazzák Brodarics művének szövegét. A ma ismert kézirat és a nyomtatott változatok közös jellemzője azonban, hogy mind Brodarics 1539-ben bekövetkezett halála után készültek. Jelen ismereteink szerint tehát nincs egyetlen olyan kézirat vagy nyomtatott szövegünk sem, mely még Brodarics életében keletkezett. Ha tehát Botlik Richárd talált egy ismeretlen példányt Münchenben, az korántsem lenne jelentéktelen dolog. Ha az általa látott szöveg filológiai releváns.

Aki nem foglalkozik rendszeresen szövegek kiadásával, annak talán nem tűnik úgy, de a filológia nagyon régóta létező, egzakt szabályok szerint működő tudomány. Egy műnek akárhány kézírata vagy nyomtatott változata lehet, de csak abban az esetben tekinthetők a szerző szándékát tükröző szövegnek, ha a változást a szerző maga hajtotta végre. Bármilyen változat, melyet a szerző halála után keletkezett másolat vagy kiadás tartalmaz, utólagos beavatkozásnak tekintendő és így nem hiteles. Ha egy szerzőtől nincs autográf kéziratunk, nincs életében megjelent nyomtatott kiadás, akkor kénytelenek vagyunk a korban legközelebb álló szövegeket figyelembe venni és azok összetevése alapján kialakítani, mi lehetett a szerző szándéka szerinti valós szöveg. Brodarics esetében épp ez a helyzet. 1539, azaz halála előtt nem ismerünk se *Historia*-kéziratot, se nyomtatványt, így kénytelenek vagyunk későbbi szövegekre hagyatkozni.

A Botlik által említett müncheni változat tehát nagyon fontos találat lehet, ha teljesül vele kapcsolatban három feltétel: ez vagy Brodarics halála előtt készült kézirat; vagy Brodarics halála előtt készült nyomtatvány; vagy Brodarics halála után készült, de az eddigieknél alapos indokkal megbízhatóbbnak ítélt verzió. De már akkor is fontos a találat, ha 1568 előtti a nyomtatvány, hiszen jelenleg ennél korábbi *Historia*-kiadást nem ismerünk, így ez lenne az új 'editio princeps'. Ez fontos lehetne nemcsak a Brodarics-filológia, de a hungarika-kutatás szempontjából is.

Az első probléma Botlik alaptézisével az, hogy az általa talált szövegváltozatról nem tudunk meg semmit. Még azt sem, hogy amit talált, kézirat-e vagy nyomtatott szöveg. Hajlok arra, hogy nyomtatott szövegről lehet szó, mert a szerző úgy fogalmaz: a könyvtár „egy nyomtatott kötetében találtam meg”, ennek ugyanakkor ellentmond, hogy a fejezetcímekben „a fordítás alapját képező iratról” beszél, ami inkább kéziratra utalna. Utóbb legalább ez a kérdés tisztázódni látszik, mivel azt olvassuk, hogy Botlik úgy véli, „sikerült megtalálnom a Górski-féle kézirati másolatok közül az első példányok nyomtatott verziójának egyikét”.⁸ Elég kacifántos fogalmazás, de a tudósokat nem mindig a retorikájuk miatt tiszteljük. A lényeg mégis mintha az lenne, hogy a szövegváltozat a Lengyelországból ismert kéziratok egyik első példányáról készült nyomtatott szöveg. Ha ezt jól értem, akkor persze baj van, hiszen Botlik maga sem tagadja, hogy a Brodarics halála után készült Górski-kéziratok ismertek szakmai körökben, ha pedig ezek egyik példányáról készült nyomtatványt talált, az Górski verziójánál jobb szöveget nemigen hozhat. Vagyis amit talált, nemcsak nem újdonság, de filológiai sem releváns.

A nyomtatvány tartalmáról annyit elmond Botlik, hogy ez a változat tartalmazza egyedül az *Oratiót* és a *Praefatiót*, illetve az utószót is, melyet Brodarics írt, de korábban nem közöltek, miként Andrzej Krzycki Lajos király halálára írt sírversét sem. Ennek kapcsán felvetődik a kérdés, miről beszél Botlik Richárd? Brodarics tartott élete során több beszédet, ebből egyet nyomtattak ki 1523-ban Rómában. Az egy *Oratio*. Csapodi Csaba adta ki modern kiadásban 1985-ben. A *Historia verissimán*ak nincs *Oratio* elnevezésű része, van viszont egy, az olvasóhoz címzett előszava (*Praefatio*), mely valóban hiányzott a Zsámbokya alapozott szövegkiadásokból és így az azokra épülő fordításokból, így Szentpéteryéből és Kardoséból is. Épp ez volt az 1977-es fordítás egyik nagy újdonsága, hogy Kulcsár Péter figyelembe vette a lengyel levéltári anyag alapján 1860-ban kiadott *Acta Tomicianát* is, és az abban levő teljesebb, a *Praefatiót* is tartalmazó szövegváltozatot.

⁸ BOTLIK 2018, i. m. 27–28.

Az előszó tehát, amint azt egyébként maga is Botlik is elismeri,⁹ már 1977-ben megjelent magyarul, majd Kulcsár ennek latin szövegét is közölte a *Historia* 1985-ös kritikai kiadásában. Ha tehát most Botlik ismét közli a *Praefatiót*, az szép, de nem új. Ha közölné az *Oratiót* is, az meglepő lenne, mert annak semmi köze Mohácshoz vagy a *Historiához*. De egyébként nem is közli, csak emlegeti. Talán mert mindig jó hangzik egy-két latin kifejezés egy tanulmányban...

Ami a sírverset illeti, Kulcsárnál valóban nem szerepel sem a fordításban, sem a kritikai kiadásban. De ez végül is nem meglepő. Ahogy Botlik maga is elmondja,¹⁰ a sírvers nem Brodarics szerzeménye, hanem jó barátjának, a lengyel humanista püspök, Andrzej Krzyckié az alkotása. Bár a lengyel kéziratos anyagban a *Historia* szövegével együtt hagyományozódott, és ilyenformán bekerült az *Acta Tomicianiana* nyomtatott verziójába is, tehát elképzelhető, hogy ha készült volna egy Brodarics által gondozott kiadás, abba bekerült volna a vers, de végső soron se nem a *Historia* szövegének tartozéka, se nem Brodarics műve. Kulcsár tehát joggal tekintett el tőle mind a kritikai kiadásban, mind pedig a magyar fordítás során. Ami az állítólagos utószót illeti, arról erős kétségeim vannak. Ez egy rövid Lajos-életrajz, nem a mű része, inkább a kéziratos példányt lejegyző szerző szövege. Utószót írni különben nem szokás, nincs is rá példa a 16. századi hazai történeti irodalomban.

De menjünk tovább, feltételezve, hogy a rejtélyes szöveg mégis jelentőséggel bírhat. Ez esetben (is) fontos lenne valamilyen adatokkal rendelkezünk róla, de további információt nem kapunk. Ha nyomtatvány, önálló mű-e vagy egy kolligátum része, mikor és hol adták ki, digitálisan elérhető-e, vagy sem, stb. Mindezt nem tudjuk meg, ugyanis az állításhoz nem tartozik egy fia hivatkozás sem. Ez pedig alapvető szakmai hiba. Ugyanis már egy BA-s szemináriumi dolgozat esetében igyekszünk a hallgatók fejébe verni, hogy a hivatkozás nemcsak azért fontos, mert hiánya rossz pont a dolgozat értékelésénél, hanem mert a hivatkozás a tudományos bizonyíthatóság és ellenőrizhetőség alapköve. Azért kell hivatkozni, hogy az olvasónak ne kelljen elhinnie, hogy Botlik Richárd „Isten bizony” talált egy ismeretlen Brodarics-kiadást (vagy kéziratot), hanem, ha kíváncsi, ellenőrizhesse, mi áll abban. Ahhoz pedig, hogy neki ezt ne kelljen újból felfedeznie, illik megadni a talált szöveg könyvészeti paramétereit, sőt, adott esetben a könyvtári jelzetét. Botliknál ennek sajnos nyoma sincs.

Mindez persze magyarázható szimpla figyelmetlenséggel vagy felületességgel, de akár mániákus titkolózással is, nehogy az adatok birtokában valaki „elkutassa” előle a témát. Feltűnő azonban, hogy Botlik sem a későbbi javítási javaslatok során, sem a kötet más írásaiban sehol nem hivatkozik az általa talált verzió szövegére, helyette az *Acta Tomicianiana* 1860-as kiadását használja, mintha ez az új, ismeretlen, minden eddiginél pontosabb szövegváltozat nem is létezne. A Staatsbibliothek honlapja szerint nekik egyetlen önálló Brodarics-kiadásuk van, ez Khuni Gáspár 1688-ban megjelent kötete: ennek érdekessége, hogy valóban ez az első önálló kiadása Brodarics *Historiájának*, az addig csak gyűjteményes kötetekben (Zsámboky, Schardius, Reusner, stb.) jelent meg. De mivel Khuni kiadása bevallottan Zsámboky 1568-as kiadásán alapul, újdonságnak így aligha tekinthető. Adódik tehát a kérdés: mi újat fedezett fel szerzőnk? Ha egy Górski másolatai alapján készült nyomtatványt, annak filológiai értéke nincs, tudományos jelentősége is csak akkor, ha egy eddig ismeretlen régi nyomtatványról van szó. Ez viszont nem derül ki, mivel Botlik könyvészeti adatokat nem ad meg a műről. Még gyanúsabb azonban, hogy saját maga sem hasznosítja felfedezését, és latin idézeteit a *Historia* 1860-ban, az *Acta Tomicianiana* VIII. kötetében megjelent szövegére alapozza.

Bár elsőre abszurdnak látszott a feltevés, hogy nemcsak hivatkozik az *Acta Tomicianára*, de valójában a rejtélyes új forrás sem más, mint az abban található szövegverzió, arra gondoltam, egy próbát megér, és megnéztem a vonatkozó Tomicianiana-kötetet. Először is ellenőriztem, hogy a müncheni Staatsbibliothekban megtalálható-e ez a példány. Az elektronikus katalógust ellenőrizve

⁹ BOTLIK 2018, i. m. 26.

¹⁰ BOTLIK 2018, i. m. 29.

CCXCII. De conflictu Ungarorum cum Turcis ad

**Mohacz verissima historia Stephani Bro-
derici, Epi. Vesprimen., Cancellarii Ungarie.**

In hac pugna rex Ludovicus cum exercitu victus interiit.

Ad Lectorem.

Opere pretium fore putavi, si bellum, quod divus Ludovicus, Ungarie et Bohemie rex, uni-
cum hoc seculo nostro rare probitatis exemplum, cum Solimano, potentissimo Turcorum
imperatore, majore animo ac necessitate, quam vel viribus, vel eventu proxime gessit, et
in quo interiit, breviter describerem, eo etiam consilio, quod video esse nonnullos partim
qui hec aliter, quam acta sunt narrent, partim qui nostros, alius aliam ob causam crimi-
nari non cessent atque hunc infelicem pugne eventum non solitis rerum humanarum ca-
sibus, sed nostrorum culpe falso adscribere nitantur. Miseram humane calamitatis sor-
tem! utpote que non solum ipsa per se sit satis gravis et erumnosa, sed etiam quod

MDXXVI.
Cod. Rom.
Cod. B.

1. kép: VIII. 231.

megnyugodva láttam, hogy igen, A 13316053 jelzet alatt megvan mind a 17 kiadott kötet. „Fella-
poztam” az online is elérhető verziót és őszintén meglepett, amit találtam.

Ha megnézzük Botlik szöveggözlésének tartalmilag újszerű elemeit, öt olyan részlet van, mely-
ről lábjegyzetben is megemlíti, hogy a korábbi szöveggözlésekből kimaradtak, ő viszont az általa
látott verzió alapján pótolja ezeket.

- 1) Egyrészt a címben (bár tévesen), de Brodarics veszprémi püspökként szerepel.
- 2) Közvetlenül a cím után Botlik szerint következne egy mondat: „Ebben a csatában Lajos királyt a hadseregével együtt legyőzték.” A lábjegyzet még arról tudósít, hogy „ezt a mondatot csak a Górski-féle másolati kiadásból ismerjük”.
- 3) A *Praefatio* után a tényleges szöveget *A történet elbeszélése* cím vezeti be, amelynek Botlik a latin eredetijét (*Narratio rei gest[ae]*) is megadja lábjegyzetben, és még azt is jelöli, hogy az eredetiben a *gestae* humanista írásmód szerint nem diftongussal (*ae*), hanem szimpla *e* betűvel (*geste*) állt, amit ő oldott fel *ae*-alakra.
- 4) A törzsszöveg után következik egy Lajos életpályájáról szóló rövid, fél oldalas szöveg, melyet Botlik Brodarics szerzeményének tart és utószóként tekint rá.
- 5) Krzycki sírverse (csak latinul).

Ha az olvasó rápillant az *Acta Tomicianiana* VIII. kötetének 231–232., illetve 253. lapjáról készült, itt mellékelt fotókra, azokon jól látszik, hogy Botlik öt kiegészítésének forrása minden esetben lehetett az *Acta Tomicianiana* vonatkozó kötet.

- 1) A *Tomicianában* szereplő címzés titulálja veszprémi püspöknek Brodaricsot.
- 2) Ott szerepel a latin mondat, miszerint „In hac pugna rex Ludovicus cum exercitu victus interiit”.¹¹
- 3) A 232. oldalon megtaláljuk a *Narratio rei geste* fejezetcímet, még a humanista *geste* alak is stimmel.
- 4) Végül a szöveg után ott áll egy rövid Lajos életrajz,
- 5) és végül a sírvers.

¹¹ Egyben az is látszik, hogy Botlik fordítása nem pontos. A latin mondat azt írja, hogy ebben a csatában a seregével együtt legyőzött Lajos király meghalt.

MDXXVI. Apposimus hic statim a principio nomina eorum, qui tunc majores magistratus erant, quod per hos magna ex parte acta sunt omnia. Bene vale, lector optime et boni omnia consule.

Narratio rei geste.

Regnabat eo tempore, quo Ungariam *Solimanus*, Turcarum imperator, validissimo exercitu est aggressus, qui fuit annus a Christi nativitate sextus et vigesimus supra millesimum et quingentesimum, *Ludovicus*, ejus nominis secundus, Ungarie et Bohemie rex, *Vladislaus* ex *Anna de Candale Galla* filius. Qui, patre in etate pupillari orbatus, agebat eo tempore, quo bellum est ei per Turcum motum, primum et vigesimum annum. Fuerat ei paucis mensibus ante patris mortem desponsata *Caroli*, imperatoris et *Ferdinandus*, archiducis Austrie, soror *Maria*, quam statim, ut ad annos pubertatis pervenit, duxit in uxorem, sorore sua natu majore *Anna* eodem tempore *Ferdinando* in matrimonium data. Erat *Ludovicus* juvenis procerus forma corporis supra alios equales egregia, nature sin-

2. kép: VIII. 233.

terim in Asia minore, quam *Natoliam* vocant, exorta fuerant, dissidiis eum revocantibus, omnibus, que intra *Dravum* et *Danubium* occupaverat, locis atque ipsa etiam arce et civitate *budensi*, sine ullo presidio relictis, domum est reversus.

In vitam *Ludovici*, Regis Ungarie et Bohemie.

Ludovicus, Ungarie et Bohemie rex, patre *Vladislaus* adhuc vivente, utriusque regni diadema puer accepit, matrimonium cum *Maria*, sorore *Caroli V* et *Ferdinandus*, regis, contraxit, virtute, ingenio, proceritate et viribus corporis supra etatem conspicuus. Mortuo patre, magnis christianorum principum promissis ductus, Turcorum rabiem in se provocavit multisque arcibus amissis ad extremum *Solimano*, Turcorum imperatori, cum ingenti et instructissimo tam navali quam terrestri exercitu ad occupandum regnum Ungarie venienti, cum suis duntaxat et his quidem longe imparibus copiis se objecit et fortissime pugnans cum multis primariis tam ecclesiasticis quam secularibus viris interit, aetatis sue anno **XXIV**^o, a Christo nato anno **MDXXVI**^o die **XXIX**^o Augusti. Corpus ejus inventum et *Abam regalem* adductum, illic demum a regnicolis suis cum honore debito est tumulatum die **IX**^o Novembris.

Si Curios Fabiosque suos, si Roma Camillos

Effert, pro patria qui subiere necem,

Jure tuos celebrare potes, Ungaria, reges

Bina Jagellonie germina sancta domus.

Ladislaus erat primus, *Ludovicus* hic alter,

Pro laribus vitam qui posuere suis,

Viribus imparibus sunt ambo fortiter ausi

Cesare cum Turco conseruisse manus,

Et potius duxere piis occumbere in armis,

Viventes prede quam sua regna dare.

Magnanimi juvenes cesi pro pace suorum

Proque fide melius non potuere mori.

CXCIV.

3. kép: VIII. 253.

Lépjünk most túl azon, hogy ezek a szövegek valóban Brodariesctól származnak-e, vagy a kódex lejegyzőjének betoldásai. Még azon is, hogy ha valóban hiteles Brodaries-szövegek, olyan kardinális jelentőségük van-e, ahogy azt Botlik véli.

Figyeljünk inkább arra, hogy minden jel szerint a Botlik Richárd által nagy csinnadrattával, soha nem látott új verzióként beharangozott müncheni nyomtatvány nem más, mint az *Acta Tomicianiana* 1860-ban kiadott szövege. Botlik jelzetet, címet, mely másra utalna, nem ad meg. Hivatkozásai mindig a *Tomicianiana*-kötetre mennek vissza. A szöveget bevezető mondat kapcsán maga is mondja, hogy azt „csak a Górski-féle másolati kiadásból ismerjük”. Bár nem egészen értem, mit jelent a „másolati kiadás” kifejezés, de talán a zavaros terminológia a Górski-másolatokra alapozott kiadást takar. Ez mindenestre az *Acta Tomicianiana* nyomtatott verziójára nagyon pontos definíció. Végül az *Acta Tomicianiana* tartalmazza mindazon elemeket és csak azokat, melyeket kiegészítésként Botlik megnevez. Létezik-e az, hogy van egy másik olyan nyomtatvány, melynek a *Tomicianához* semmi köze, de pont ezeket a karaktereket hordozza? Aligha.

Így tehát nincs más hátra, minthogy levonjuk a következtetést: a gondosan titkolt új szöveg jó eséllyel egy olyan változatot jelent, mely tehát közel 160 éve ismert a kutatás számára. Ami már csak azért is kinos, mert nagyon jó és neten is könnyen hozzáférhető ez a változat, de sajnos nem kritikai igényű, ellentétben Kulcsár Péter 1985-ben megjelent kiadásával, amelyre szakmai körökben (joggal) hivatkozni szokás. Legalábbis mindaddig, amíg jobb nem akad. Az *Acta Tomicianiana* „felfedezéséért” pedig Botliknak kár volt Münchenig utaznia. A világháló mellett a kötet hozzáférhető az OSZK-ban is, vagy az ELTE EK-ban szabad polcon. Kulcsár valószínűleg onnan vette le.

(2.) Az új fordítás

Ha tehát nincs új változat, csak az eddig is jól ismert szövegek, akkor értelemszerűen az új fordítás is okafogyottá válik. Most azonban, még ha nincs is új szövegváltozat, a vita kedvéért fogadjuk el, hogy az eddigi fordítások oly mértékben torzították el a latin szöveg eredeti értelmét, hogy azt csak egy, a korábbiaknál jobb, precízebb, ha tetszik, „nem irodalomtörténeti aspektusú” fordítás igazíthatja ki, és a nem létező latin szövegváltozat miatti csalódásért majd kárpótol bennünket az új interpretációt kínáló magyar szöveg.

Brodaries szövegéről eddig három fordítás is készült: Szentpétery Imrée 1903-ban, Kardos Tiboré 1961-ben és Kulcsár Péteré 1977-ben. Mi indokolhatja az újrafordítást? Egyrészt nyilván az, ha előkerül egy korábban nem ismert latin verzió, mely más szöveget hoz és azt érdemes emiatt újra lefordítani. Láttuk, hogy erről nincsen szó. Érdekes módon azonban az új fordítás szükségességét maga Botlik is inkább azzal támasztja alá, hogy a korábbi változatok, főképp „a legutóbb (1977-ben és 1985-ben) Kulcsár Péter *irodalomtörténész* által kanonizált anyag sok tekintetben értelmezhetetlen volt”¹². Egy olyan „ügetlen fordítás”, mely abból következett, hogy „Brodaries írását az irodalmi művek közé, nem pedig a hadtörténeti vagy történetírói művek közé sorolták”¹³. Sajnos azonban Kulcsár „még a szorosan irodalmi kategóriába sorolható részeket is gyakran félreértelmezte (hogy a személynevek, korabeli települések és a vezető politikai elit által betöltött tisztségek fordításáról már ne is beszéljünk.)”¹⁴ Ha ez így van, joggal mondhatjuk: Brodaries ettől nyilván jobbat érdemel.

Botlik azt is hangsúlyozza, hogy a szakma annak ellenére elfogadta Kulcsár fordítását, hogy Boronkai Iván *latinista az Irodalomtörténeti Közleményekben* megjelent recenziójában kritizálta az 1985-ös kiadást. Meg kell állapítani, hogy Botlik retorikailag nagyon ügyesen választ címkéket. Kul-

¹² BOTLIK 2018, i. m. 24.

¹³ *Uo.*

¹⁴ BOTLIK 2018, i. m. 24–25.

csár Pétert, akinek „ügyetlen fordítása” pellengérré kerül, mint *irodalomtörténészt* említi. A Kulcsár művét kritizáló Boronkai ellenben *latinista*. Nemcsak arról van tehát szó, hogy Botlik kritikus véleményével nem áll egyedül, és legalább egy komoly tekintélyt képes maga mellett felsorakoztatni, de arról is, hogy Boronkai véleménye szakmailag bizonyosan megalapozott, minthogy ő *latinista*, márpedig egy *latin* szöveg fordítását nem szabadna egy *irodalomtörténészre* bízni, hiszen ahhoz a *latinisták* jobban értenek. Tekintsünk el most attól a ténytől, hogy Kulcsár Péter a humanista latin irodalom, azon belül is a történetírás legjobb ismerője volt. Kritikai kiadásban tette közzé Brodarics és Ransanus műveit, lefordította Brodarics, Baranyai Decsi János történeti munkáit és Bonfini gigantikus méretű *Tizedeit*. Olyan *irodalomtörténészről* van tehát szó, aki kiváló *filológus*, nagy gyakorlattal rendelkező *műfordító* és természetesen „*latinista*” is volt egyúttal. Ezt mind félre lehet tenni, mert akár elfogult vélemény is lehet, vagy felvethető, hogy Kulcsár ugyan sokat fordított, de mindent rosszul.

Némi fejtegetésre ad okot ugyanakkor, hogy mivel is vitatkozik Botlik, amikor a Kulcsár Péter által „kanonizált” 1977-es és 1985-ös szövegeket említi? Úgy tűnik, nincs tisztában vele, hogy amikor ezt teszi, lényegében az almát és a krumplit hasonlítja össze. Ezek között ugyan sok a különbség, de kétségtelenül mind a kettő növény. Ehhez hasonlóan az is igaz, hogy Kulcsár 1977-ben és 1985-ben is „kanonizált” valamit Brodarics kapcsán. De csak az egyik fordítás. 1977-ben a Magyar Remekírók *Humanista történetírók* című kötetében jelentette meg saját *Historia*-fordítását, 1985-ben pedig a magyarországi neolatin filológia legnagyobb presztízsű sorozatában, a BSMRAe-ben adta közre a *Historia* latin szövegének kritikai kiadását. Mind a kettő szöveg, ahogy növény a krumpli meg az alma is, csak az egyik zöldség, a másik meg gyümölcs. Az 1977-es szöveg egy magyar fordítás (Botlik szerint helyenként értelmezhetetlen), az 1985-ös egy latin szövegközlés, amiben egy szó nincs magyarul, még az előző is latin.

Érdeemes még ez utóbbi kiadványról tudni, hogy két művet is tartalmaz. A *Historia* mellett Brodarics kevésbé ismert munkáját, egy beszédet, melyet 1522 szeptemberében mondott el Rómában a frissen megválasztott római pápa, VI. Adorján előtt, és melyet a sikerre való tekintettel 1523-ban ki is nyomtattak. Több kiadása azóta sem volt, és az egyetlen fennmaradt, unikális példány alapján tette közzé a Kulcsár által gondozott *Historia* után Csapodi Csaba. Mármost az nem vitatható, hogy Boronkai Iván kiváló latinista volt és a szövegkiadáshoz is értett, ha tehát érvei álláspontunkat igazolják, az nekünk jó. Feltehetőleg Botlik is ezért örült meg annak, hogy megtalálta ezt a kritikus recenziót, mert ezzel is alá lehetett támasztani, hogy Kulcsár fordítása, sajnos, rossz. A baj ezzel csak az, hogy Boronkai 1985-ben valóban írt egy recenziót, de szót sem ejtett benne az 1977-ben megjelent fordításról. Ő alapvetően az 1985-ben megjelent latin szövegkiadásban kifogásolta a közlés módját, pontosságát – Csapodi esetében. Kulcsárról és a *Historia* kiadásáról rossz szava sincs. Úgy tűnik, Botlik Richárd nincs tisztában azzal, hogy két teljesen más karakterű szöveget akar összemenni, ami annak fényében, hogy soha nem hivatkozta Kulcsár szövegkiadását (1985), nem is meglepő. Könnyen lehet, hogy a Mohács-kérdés avatott kutatójának ez a nemzetközileg is jegyzett sorozatban megjelent kiadás soha nem volt a kezében?

De menjünk tovább, mert attól még, hogy Boronkai támogatásáról, ha már egyszer a kiváló *latinista* sajnos nem szedte le a 1977-es fordításról a kereszttövet, a továbbiakban le is kell mondanunk, a Kulcsár-fordítás még persze lehet „ügyetlen” és „sok tekintetben értelmezhetetlen”. Márpedig ha az, akkor újra kell fordítani. Ez ugyan világos, Botliknak látszólag mégis komoly dilemmát okozott. Mint írja „Sokat töprengtem azon, hogy egy teljesen új fordítással álljak-e elő, vagy pedig felhasználjam és lényegében kijavítsam az elődök munkáit. Ez utóbbi megoldás mellett döntöttem, mert a minden eddigetől eltérő fordítás igyekezete valószínűleg ugyanolyan hibákat eredményezett volna nálam is, mint amikor – Szentpétery jó meglátásait elvetve – Kulcsár valami egészen újat akart teremteni.”¹⁵

¹⁵ BOTLIK 2018, i. m. 25.

Nekem ugyan személy szerint furcsa, hogy ha egy fordítás állítólag „ügyetlen” és „sok tekintetben értelmelhetetlen”, illetve „irodalomtörténeti aspektusból készült” (jelentsen ez bármit),¹⁶ ennek következtében pedig nemcsak „a személynevek, korabeli települések, és a vezető politikai elit által betöltött tisztségek” fordítása hibás, de „Kulcsár Péter professzor úr, még a szorosan irodalmi kategóriába sorolható részeket is gyakran félreértelmezte”, akkor miért nem dobjuk egyszerűen sutba, de Botlik Richárd ennél szerényebb alkat. Ő, mint mondja, nem akart abba a hibába esni, hogy teremtési láztól vezettetve mindenáron elveti Kulcsár megoldásait. Ezért „csak a legszükségesebb részeket írtam át”.

Bár e szerénység lefegyverző, Botlik azért az elkészült szöveget minden tisztelete mellett is sajátjaként ismeri el, hiszen magát több ízben fordítónak nevezi, és ilyen értelemben szerepel a szövegközlés harmadik lábjegyzetében is, ahol azt mondja: „Szentpétery Imre, Kardos Tibor és Kulcsár Péter munkáit felhasználva, Kulcsár Péter hozzájárulásával a szöveget fordította Botlik Richárd”.¹⁷ Ez világos beszéd: ő a fordító. A jó megoldásokért őt illeti a dicséret, a hibáért ő viseli a felelősséget.

Botlik ugyan azt mondja, hogy igazi problémái a szöveggel a II. Lajos halálának és agnoszkálásának kapcsán végzett kutatásai során merültek fel, ezek pedig 2015 utáni fejlemények, két hivatkozott tanulmánya 2016-ban és 2017-ben készült,¹⁸ vagyis ennek nyomán merült fel benne az újrafordítás gondolata. Amihez megkapta Kulcsár Péter hozzájárulását. Csak remélhetem, Botlik Richárd tudja, hogy Kulcsár Péter 2013 januárjában tragikus körülmények között meghalt, és azt a bizonyos engedélyt még ez előtt megadta a fiatal kollégának, még ha az igazi problémák, s velük az újrafordítás igénye csak 2015-től merültek is fel a szöveggel kapcsolatban.

Tegyük fel, hogy így történt, hiszen Kulcsár karcos, de nagyvonalú ember volt. Nézzük, mi lett az „engedély” birtokában készült új fordítás szövege!

Mielőtt ebbe kicsit beleásnánk magunkat, szeretném tisztázni az új fordítás fogalmát. Nem fárasztanék senkit fordításelméleti vagy etikai fejtegetésekkel, inkább hoznék egy friss példát. Köztudott, hogy Dante nagyszerű művét, az *Isteni színjátékot* Babits Mihály magyarra fordította. Mondhatjuk, hogy ez a „kanonizált” fordítás. Néhány éve azonban Nádasdy Ádám más koncepciót követve újrafordította a teljes művet. Hadd szemléltessem ezt az első három tercina alapján:

<i>Babits Mihály</i>	<i>Nádasdy Ádám</i>
Az emberélet útjának felén egy nagy sötétlő erdőbe jutottam, mivel az igaz utat nem lelém. Ó, szörnyű elbeszélni mi van ottan, s milyen e sűrű, kúsza, vad vadon: már rá gondolva reszketek legottan. A halál sem sokkal rosszabb, tudom. De hogy megértsd a Jót, mit ott találtam, hallanod kell, mit láttam az uton.	Életünk útjának feléhez érve sötét erdőben találtam magam mert elvitettem a helyes utat. Jaj, fájdalmas dolog elmondani, milyen volt az a sűrű, vad vadon: elfog a félsz, ha csak eszembe jut. majdnem oly keserű, mint a halál! De hogy beszámoljak a jóról is, elmondok mindent, amit ott találtam.

¹⁶ Talán arról van szó, hogy, mint írja, a fordítás attól lesz sikerületlen, hogy irodalmi műnek kezelték, nem hadtörténetinek (24). Ezt csak úgy tudom értelmezni, hogy Botlik szerint, ha valaki tud latinul, másként fordítja Caesar *De bello Gallicó*ját, ha azt irodalmi szövegnek kezeli, és másként, ha hadtörténetinek. Ha ez igaz, tartok tőle, hogy az egész görög–latin történeti irodalom (Livius, Tacitus, Sallustius, Hérodotosz, Thukididész, Polübiosz, stb.) új fordítás után kiált, hiszen sok hadtörténet is van közte, és bizony sokan egyszerű irodalomnak fordították ezeket.

¹⁷ BOTLIK 2018, i. m. 35.

¹⁸ Van egy 2003-as is, de akkor még nem volt baja Kulcsár szövegével.

Lehet vitázni arról, hogy Nádasy verziója jobb-e vagy nem, pontosabb-e vagy nem, szebb-e vagy nem, költőibb-e vagy nem, egyet nem lehet elvitatni: azt, hogy *más*, hogy valóban saját koncepció alapján készült, *új fordítás*.

Mi a helyzet ebből a szempontból Botlik szövegével? Sorról sorra nem mehetünk rajta végig, azért kiválasztottam két részletet illusztrációnak.

Az első a *Praefatio*.

<i>Kulcsár</i>	<i>Botlik</i>
<p>Azt gondoltam, megéri a fáradságot, ha a háborút, melyet az isteni Lajos, Magyar- és Csehország királya, az igaz derekasság századunkban egyetlen példája, a leghatalmasabb török császár, Szülejmán ellen inkább bátorsággal és kényszerből, mint akár erővel, akár sikerrel vívott nemrégiben, és amelyben elesett, röviden leírom, már csak azért is, mert látom, hogy egyrésről néhányan az eseményeket másképp mesélik, mint megtörténtek, másrésről pedig egyesek meg nem szűnnek hol egy, hol más váddal illetni a mieinket, és a csata szerencsétlen kimenetelét nem az emberi dolgokban szokásos esetlegességnek, hanem álnokul a mieink bűnének tulajdonítják. Ó, emberi szerencsétlenség nyomorult sorsa, hogy tudniillik nemcsak önmagában elég súlyos és fájdalmas, hanem még mindazt, amiről akár úgy látszik, hogy megtörténhetett volna, akár úgy, hogy nem, a szerencsétlenség áldozatainak szokták felróni, s néha még gúnyolódva is! Látom, hogy mi is és nemes királyunk, aki Krisztus hitéért és más keresztényekért nem habozott életét kockára tenni, ez oly szép és szent cselekedetért nemhogy dicséretet nem kapunk, de még meg is köveztetünk, és e borzasztó nyomorúságunkért azoktól, akikért azt elviseltük, még legalább valami sajnálatot sem érdemlünk, azoktól, akik – nem tudom – vethetnek-e mást joggal a szemünkre, mint hogy az időtől fogva, amelyben a jóságos Krisztus Isten vezetésével Szkítiából kijöttünk, és Krisztus hitét fölvtettük, a többi kereszténynek mindig pajzsa és bástyája voltunk, és hogy ebben a kereszténységnek tett – véleményünk szerint kitűnő – szolgálatban elvesztettünk már két királyt, mindkettőt ugyanabból a Jagelló törzsből, rajtuk kívül annyi sok mindkét rendbeli főembert,</p>	<p>Azt gondoltam, megéri a fáradságot, ha a háborút, melyet az isteni Lajos, Magyar- és Csehország királya, az igaz derekasság századunkban egyetlen példája, a leghatalmasabb török császár, Szülejmán ellen inkább bátorsággal és kényszerből, mint akár erővel, akár sikerrel <i>nemrég vívott</i>, és amelyben elesett, röviden leírom. Már csak azért is, mert látom, hogy egyrésről <i>az eseményeket</i> másképp mesélik, mint megtörténtek, másrésről pedig egyesek meg nem szűnnek hol egy, hol más váddal illetni <i>minket</i>, és <i>az ütközet</i> szerencsétlen kimenetelét nem az emberi dolgokban szokásos esetlegességnek, hanem álnokul a mieink bűnének tulajdonítják. Ó, emberi szerencsétlenség <i>balsorsa! Tudniillik</i> ez nemcsak önmagában elég súlyos és fájdalmas, hanem még mindazt, amiről akár úgy látszik, hogy megtörténhetett volna, akár úgy, hogy nem, a szerencsétlenség áldozatainak <i>tulajdonítják</i>, s néha még gúnyolódva is! Látom, hogy <i>mi</i> és nemes királyunk is, aki Krisztus hitéért és más keresztényekért nem habozott <i>az életét</i> kockára tenni, ez oly szép és szent cselekedetért nemhogy dicséretet nem kapunk, de még meg is köveztetünk. És e borzasztó nyomorúságunkért azoktól, akikért <i>ezt mi</i> elviseltük, még legalább valami sajnálatot sem érdemlünk. Azoktól, akik – nem tudom – vethetnek-e mást joggal a szemünkre, mint hogy az időtől fogva, amelyben <i>Krisztus és a magasságos Isten</i> vezérlésével kijöttünk Szkítiából, és Krisztus hitét fölvtettük, a többi kereszténynek mindig pajzsa és bástyája voltunk. És ebben a – véleményünk szerint – kereszténységnek tett szolgálatban elvesztettünk már két királyt, <i>mindkettő</i> ugyanabból a Jagelló családból <i>származott</i>, rajtuk kívül annyi sok mindkét rendbeli</p>

<p>annyi sok nemest és katonát, a köznép megszámlálhatatlan sokaságát, miközben Isten akaratából magunk súlyosnál súlyosabb polgárháborút és testvérharcot vívtunk, és e harcok bűnét ki-ki a másokra kente. Lehetett volna – mondja majd valaki – e háborúban sok mindent jobban intézni, mi pedig azt mondjuk, hogy nem volt még eddig sem oly hatalmas, sem oly szerencsés király vagy népség, melyet ne sújtott volna olykor balsors is. Mi azután is azt fogjuk gondolni, hogy a keresztény társadalommal szemben dicséretesen cselekedtünk, ha esetleg talál is olyan másik nemzetet, mely azt a külső ellenségtől több mint ötszáz éven keresztül saját vérével és tulajdon költségén védelmezi. De hogy elhagyva ezeket a – bármennyire is jogos – panaszokat, tárgyunkra térjünk, leírtuk e dolgokat valóság szerint úgy, ahogy történni láttuk. Ha a fogalmazás kidolgozatlanok látszik, ami igaz is, tudjuk, hogy akadnak sokan mind Magyarországon, mind Lengyelország fiai között, akik, ha akarják, szebben megfogalmazhatták volna mindezt, és ha megteszik, nincs más hátra, mint hogy bosszankodva túrjuk ezt, hogy őket erre erősen biztassuk is, és ezért nekik hálát adjunk, míg a történt dolgok igazságától el nem térnek; nekünk az is elég volt, hogy nyersanyaggal szolgálhattunk számukra, amit fejszékkel, baltájukkal nyesegethetnek, csinosíthatnak.</p> <p>Legelőször felsoroljuk az akkori főtisztviselők nevét, mert nagyrészt minden általuk történt. Éljen boldogul, jámbor olvasó, jó szándék vezéreljen!</p>	<p>főembert, annyi sok nemest és katonát, a köznép megszámlálhatatlan sokaságát, <i>mialatt</i> – Isten akaratából – magunk súlyosnál súlyosabb polgárháborút és testvérharcot vívtunk, és e <i>harc</i> bűnét ki-ki a másokra kente. Lehetett volna – mondja majd valaki – e háborúban sok mindent jobban intézni, mi pedig azt mondjuk: nem volt még eddig sem oly hatalmas, sem oly <i>siker</i>es király vagy <i>nép</i>, melyet <i>se a balsors, se a szerencse</i> nett voltna próbára. Mi azután is azt fogjuk gondolni, hogy <i>a kereszténységért dicséretesen küzdöttünk, ha valaki talál egy olyan nemzetet, amely magát a külső ellenségtől</i> több mint ötszáz éven keresztül saját vérével és tulajdon költségén védelmezi. Elhagyva az <i>úgy</i>mond igazságossági panaszokat, <i>térjünk a tárgyunkra</i>. Leírtuk e dolgokat a <i>valóságnak megfelelően</i> úgy, ahogy történni láttuk. Ha a fogalmazás kidolgozatlanok látszik, ami igaz is, tudjuk, hogy akadnak sokan mind Magyarországon, mind Lengyelországban <i>születettek</i>, akik, ha akarják, szebben megfogalmazhatták volna mindezt, és ha megteszik, nincs más hátra, mint hogy bosszankodva túrjuk ezt, hogy őket erre erősen biztassuk is, és ezért nekik hálát adjunk, míg a történt dolgok igazságától el nem térnek. Nekünk az is elég volt, hogy nyersanyaggal szolgálhattunk számukra, amit fejszékkel és baltájukkal nyesegethetnek és csinosíthatnak.</p> <p>Felsoroljuk azoknak a főméltóságoknak a nevét, <i>akik a legfontosabb hivatalokat betöltötték</i>, mert nagyrészt minden általuk történt. Éljen boldogul, kedves olvasó, és <i>minden jó</i> vezéreljen.</p>
--	---

A második egy találmányra kiválasztott szakasz a szöveg közepéről, ahol a hadrend felállításáról és a király szerepéről esik szó.

<i>Kulcsár</i>	<i>Botlik</i>
<p>A csatát megelőző vasárnapon Horvátország bánja is megjelent <i>szépen felszerelt</i> csapattal, <i>volt vagy</i> háromezer lovas és <i>valamivel kevesebb gyalogos, vele érkezett</i> Tahy János, Bánffy János és még néhányan <i>Szlavónország előkelői közül</i>. Másnap reggel, amikor</p>	<p>A csatát megelőző vasárnapon Horvátország bánja is megjelent <i>a legelegánsabb</i> csapattal, háromezer lovassal és <i>nem olyan sok gyalogossal érkezett Velük érkezett</i> Tahy János, Bánffy János és néhányan <i>Szlavónia előkelőiből</i>. Másnap reggel, amikor <i>a király</i></p>

<p><i>a király a hadsorokat rendezte</i> (mert e napon is azt hittük, hogy az ellenség csatába száll), megjött Erdődy Simon zágrábi püspök és testvére, Erdődy Péter több mint hetven, lóval, fegyverrel jól ellátott lovas emberrel. Szinte ugyanazon pillanatban ért oda Aczél István mintegy háromszáz lovassal, akit néhány ezer arannyal együtt Bornemisza János küldött a király segítségére, utolsó ajándék a nevelőapától fiának. Alkonyattájt jött Szerecsen János kétezernél több gyalogot vezetve azok közül, akik a Dráva mentén laknak, és kitűnő íjászoknak számítanak, ezeket részben a saját, részben a pécsi káptalan birtokán toborozta, mások is jöttek, sokan eme három nap alatt, elsősorban azok, akik a közelben tartózkodtak, köztük Móré Fülöp is, a pécsi püspök, és fivére, Móré László. Mikor ezek valamennyien egybegyűltek, volt vagy huszonnégy-huszonezer ember, ugyanis a hajócsapatnak, mely maga is ugyanott volt, semmi hasznát sem vettük e háborúban, lévén alig két mérföldnyire a császár a maga roppant népes és hatalmas, háromszázezer embert számláló seregével. Az a három nap, mely az ütközetet megelőzte, részben előcsatározásokkal telt, ezek szakadatlanul folytak, mindig nagyobb kárt okozva az ellenségnek, mint a mieinknek –, részben tanakodással, miképpen és hol legyen az összecsapás az ellenséggel, milyen legyen a hadrend, hol helyezkedjék el benne a király, hol a lovasság, hol a gyalogság, hová kell állítani a bombavetőket, melyekből körülbelül nyolcvan darabunk volt, az ellenségével távolról sem fölérő. Már ez idő előtt is heves vita folyt a király személyéről, akadtak, akik azt javallották, hogy néhány ezer válogatott emberrel a csatától távol kell állnia, úgy látszott azonban, hogy a sereg ezt semmiképp sem fogja eltűrni, mert azt akarta, hogy a király szokás szerint jelen legyen az ütközetben; az az ötlet is felmerült, hogy a király helyében más öltözzék királyi fegyverzetbe, de ez sem látszott keresztülvihetőnek a sereg heves méltatlankodása és riadalma nélkül. Végül is az a döntés született – mert úgy látszott, hogy eléggé kétes kimenetelű csata következik –,</p>	<p><i>csatasorát rendezték</i> – mert ezen a napon is azt hittük, hogy az ellenség csatába száll -, megjött Erdődy Simon zágrábi püspök a testvérel, Erdődy Péterrel, több mint hetven lovassal, lovakkal, és fegyverekkel tisztességesen felszerelt férfiakkal. Majdnem ugyanabban a pillanatban jött meg Aczél István körülbelül háromszáz lovassal, akiket Bornemisza János küldött néhány ezer arany hadisegéllyel együtt a szerencsétlen királynak, – utolsó ajándék a nevelőapától fiának. Ugyanezen nap késő este körül jött Szerecsen János kétezernél több gyalogossal, akik a Dráva környékén laknak, és kitűnő íjászoknak számítanak, őket részben a saját, részben a pécsi káptalan birtokán toborozta. Mások is jöttek, sokan e három nap alatt, elsősorban azok, akik a közelben tartózkodtak, köztük Móré Fülöp, pécsi püspök, és fivére, Móré László. Amint mindannyian összegyűltek, voltak huszonnégy vagy huszonezeren – ugyanis a hajócsapatnak, amely ugyancsak ott volt, semmi hasznát nem vettük e háborúban –, a császár a maga roppant népes és hatalmas, háromszázezer embert számláló seregétől nem több, mint két mérföldnyire. Azt a három napot, mely az ütközetet megelőzte, részben előcsatározásokkal töltöttük, ezek szakadatlanul folytak, mindig az ellenség nagyobb kárára, mint a mieinknek, részben tanácskozással, mi módon és hol legyen az összecsapás az ellenséggel, hogyan állítsák rendbe a csatasort, hol álljon a csatarendben a király, hol a lovasság, hol a gyalogság, hová tegyék az ágyúkat, amikből nekünk nyolcvanhoz közel volt, és az ellenségével legkevésbé sem összehasonlíthatók. Már ez idő előtt is alapos vita folyt a király jelenlétéről. Voltak, akik javasolták, hogy őt néhány ezer válogatott emberrel a csatasortól messzire állítsák. Úgy látszott azonban, hogy semmi mód nincs erre azon seregszárny miatt, akik a királyt a harci morál okán maguk közt tartanák. Az is felmerült, hogy a király helyett a király hadi öltözeteit más vegye fel. Ez sem látszott keresztülvihetőnek, a sereg heves tiltakozása és zendülése nélkül nem lehetett megtenni. Hanem az a döntés született – mert</p>
--	---

<p>hogyan legyenek, akik a király őrizetének gondját viselik, és ha valami baj történne, és úgy látnák, hogy mind a királyt, mind a sereget olyan veszély fenyegeti, aminek jóvátételére már nincs remény, a had közepéből kiragadva, magukkal vigyék. Három jeles és a királyhoz feltétlenül hű férfiú kapta ezt a feladatot, Ráskay Gáspár, Török Bálint és Kállay János, erre a célra gyors lovakat is rendeltek alájuk, melyeknek a király, ha a szükség úgy hozza, menekülésében hasznát veheti.</p>	<p>úgy látszott, hogy elég kétséges kimenetelű harc fenyeget –, hogy legyenek, akik a király őrizetének gondját viselik, ha valami baj történne, egyszermind a királyi hadrend és a csatarend helyeállítását nem lehet remélni, s ha megingás látszana, a hadrend közepéből kiragadva őt elvezessék. Rábízták őt Ráskay Gáspár, Török Bálint és Kállay János gondjára, e három jeles és a királynak semmiben sem ellentmondó leghűségesebb férfitra, rendelkezésükre gyors lovakat is adtak, melyeknek a király, ha a szükség úgy kívánja, menekülésében hasznát veheti.</p>
---	--

Ha az olvasó mind a két hasábon végigrágtta magát és esetleg az a benyomása támadt, hogy a két fordítás kísértetiesen hasonlít egymáshoz, az nem érzékcsalódás, hanem tény. Minden tanár tudja, hogy ha két dolgozat szövege nagyon hasonlít egymásra, jó eséllyel az egyik delikvens lemásolta a másik dolgozatát. Két hibátlan fordítás esetében persze nem mindig könnyű ezt bizonyítani, de nem is lehetetlen. Mert bár a fordítás nem matek, az mégis mindig furcsa, ha két embernek – egymástól teljesen függetlenül – pont ugyanazok a szavak, kifejezések és pont ugyanabban a sorrendben jutnak eszébe. Sokkal könnyebb viszont a dolgunk, ha van hiba a szövegben, és mindkét dolgozatban *ugyanaz* a hiba szerepel. Mert jó megoldás néha valóban csak egy van, de hibázni, szöveget félrefordítani ezerféleképpen lehet. Egyformán *hibázni*, nagyon nehéz. Ha a hiba mégis azonos, a másolás ténye könnyen bizonyítható.

Nos, el kell ismernünk, hogy Kulcsár Péter is ember volt, és szövegében van hiba. A *Praefatio* egy fontos szöveghelye eredetiben így szól:

Scimus non deesse plures et in Hungaria et in Polonia natos, qui poterunt haec, si voluerint exonerare, quod si faciant, tantum abest, ut molesto id animo simus laturi, ut eos ad id vehementer etiam hortemur et gratias eis simus hoc nomine acturi, dummodo non recedant ab hac rei gestae veritate.

Kulcsár fordításában ez így hangzik:

Tudjuk, hogy akadnak sokan mind Magyarország, mind Lengyelország fiai között, akik, ha akarják, szebben megfogalmazhatták volna mindezt, és ha megteszik, nincs más hátra, mint hogy bosszankodva tőrjük ezt, hogy őket erre erősen biztassuk is, és ezért nekik hálát adjunk, míg a történt dolgok igazságától el nem térnek.

Botlikében (?):

Tudjuk, hogy akadnak sokan mind Magyarországon, mind Lengyelországban születettek, akik, ha akarják, szebben megfogalmazhatták volna mindezt, és ha megteszik, nincs más hátra, mint hogy bosszankodva tőrjük ezt, hogy őket erre erősen biztassuk is, és ezért nekik hálát adjunk, míg a történt dolgok igazságától el nem térnek.

Mint látjuk, a kiemelt rész teljesen azonos. És épp ez a probléma. Merthogy ez így nem jó. A szöveghely egyértelműen Brodarics szerénykedő formulája lenne, de a fordítás ezt kifacsarja. Brodarics eszerint szerényen elismeri ugyan, hogy lenne, aki a történeteket jobban megírná, mint ő, amit ha megtesz, ő csak bosszankodva tűrheti ezt. Ez viszont így már cseppet sem szerénykedő formula.

Valahogy nem is illik ide. A megoldás a nem túl gyakori *tantum abest, ut... ut...* szerkezet fordításában rejlik. Ez annyit jelent, hogy: *olyannyira nem, hogy, ...hanem inkább...* Behelyettesítve:

Tudjuk, hogy akadnak sokan mind Magyarország, mind Lengyelország fiai között, akik, ha akarják, szebben megfogalmazhatták volna mindezt, és ha megteszik, *olyannyira nem neheztelünk ezért, hogy őket erre erősen bíztatjuk is, és ezért nekik hálat adunk, míg a történet dolgok igazságától el nem térnek.*

Ez így egyrészt helyes, másrészt logikus, nem utolsósorban pedig megfelel Brodarics szerénykedő céljának. Azt gondolom, hogy ezt a részt Kulcsár Péter nem értette és bizonyosan nem fordította jól. Sajnálatos, hogy az új fordításában Botlik Richárd ugyanezt a hibát követte el, ráadásul szóról szóra. Tanári gyakorlatom alapján merem mondani, hogy egy ilyen szerkezetet ennyire azonos módon nem lehet véletlenszerűen elhibázni. Vagyis másolás áll a háttérben. Iskolai közegben nem mindig könnyű ugyanakkor lefülelni, ki másol kiről. Itt viszont egyértelmű a helyzet, hiszen Kulcsár fordítása 1977-ben jelent meg, abban az évben, amikor Botlik Richárd született. Tőle Kulcsár aligha vehette volna át a hibás verziót...

Adva van tehát a szövegek kísérletes hasonlósága, és adva van legalább egy konkrét szöveghely, ahol Kulcsár is hibázott, és így az átvétel ténye a hiba azonossága miatt könnyen bizonyítható. Hogy is állunk tehát az új (?) fordítással?

Botlik fordítónak nevezi magát, azt igéri, hogy egy új latin szövegváltozat alapján paradigmaváltó újabb fordítás is születik, de amit kapunk az teljesen egyértelműen Kulcsár Péter bizonyos pontokon módosított szövege. Ha Botlik csak rámutatna Kulcsár általa hibásnak vélelmezett helyeire, mondjuk jegyzetben kijavítaná azokat, azzal etikailag nem volna semmi probléma. Ő azonban, mint erre fentebb utaltam, bár elismeri, hogy nem változtatott meg mindent, mégis *expressis verbis* fordítónak nevezi magát. Vagyis a szöveg, amit olvasunk, Botlik Richárd szellemi terméke. A baj csak az, hogy a fenti két részletből világos, hogy Botlik alapvetően megtartja Kulcsár szövegét, csak néhány helyen, egy-egy szinonima szintjén eszközöl változtatásokat, mégis úgy tekint magára, mint fordítóra. Van neve annak, amit csinál, de nem fordításnak hívják, hanem plágiumnak. Súlyos vétség. Ha ezt a tanulmányt az amúgy doktori fokozattal rendelkező Botlik Richárd egyetemi szakdolgozatnak adná be, mindenképpen visszadobnák plágiumvétség miatt, és eljárás indulna ellene.

Itt félre is tolhatnánk a klaviatúrát, mert plagizátorokkal nem szokás vitatkozni, de tegyük fel, hogy lelkiismeretünk kissé gumírozottabban viselkedik és a szakmai nyereség kedvéért szemet hunyva az etikai vétség felett, hajlandóak vagyunk közelebről megvizsgálni a fordító saját megoldásait. Mivel egyértelmű, hogy a szöveg java része Kulcsár Péter fordítása, csak a kiemelt helyekre kell figyelni, hiszen Botlik csak ott nyúlt bele, paradigmaváltó szándékkal, de kevésbé szerencsés kézzel a fordításba.

Szisztematikusan nem kívánom elemezni az összes változtatást, ha az olvasó kívánja, megteheti maga is, az általános jelleget emelném ki. A változtatások, módosítások (javítások???) egy része egyszerűen értelmezhetetlen. Botlik valóban attól vár paradigmaváltó fordulatot, hogy szinonimákkal él? Csata helyett ütközet; nemrégiben-nemrég; mialatt-miközben; szokták felróni – tulajdonítják; mentén-környékén; Mikor ezek valamennyien egybegyültek-Amint mindannyian összegyültek; Szinte ugyanazon-Majdnem ugyanabban, stb. Ez lenne az a fordítás, amely végre „nem irodalomtörténeti aspektusból” közelíti meg a szöveget? Miközben/Mialatt javításai/helyesbítései jelentősebb része/nagyobb hányada szavak/kifejezések szinonimákkal/rokon értelmű szavakkal való helyettesítéséből/cseréjéből áll/jön létre? Nem folytatom. Rémesen idegesítő lenne egy olyan tanulmány, ahol a plágium úgy lenne elkerülendő, hogy minden szót kicserélünk egy másik, közel vagy teljesen azonos jelentésűre. Attól, hogy ami Mohácsnál lezajlott egy fordításban csata, ütközet vagy összecsapás, nem változik meg semmi.

Van persze, ahol Botlik merészebben nyúl a szöveghez. Sok köszönet abban sincs. Nézzünk példákat!

Brodarics:

Nos autem dicimus nullum adhuc fuisse neque ita potentem neque tanta felicitate praeditum vel regem vel populum, qui non adversam etiam aliquando fortunam sit expertus.

Kulcsár:

Mi pedig azt mondjuk, hogy nem volt még eddig sem oly hatalmas, sem oly *szerencsés* király vagy népség, melyet *ne sújtott volna olykor balsors is*.

Botlik:

Mi pedig azt mondjuk: nem volt még eddig sem oly hatalmas, sem oly *siker*es király vagy nép, *melyet se a balsors, se a szerencse ne tett volna próbára*.

Túl azon, hogy a sikeres és szerencsés nagyjából szinonimák, a mondat második fele Botliknál egyszerűen rossz. Valószínűleg arra gondolt, hogy „melyet ne tett volna próbára olyakor a balsors vagy a szerencse is”, de amit írt, az nem ezt mondja.

Brodarics:

Nos posthac etiam praeclare actum iri cum Christiana re publica putabimus, si reperiet nationem aliquam, quae eam per quingentos amplius annos suo sanguine et suo privato sumptu ab externis hostibus tueatur.

Kulcsár:

Mi azután is azt fogjuk gondolni, hogy a keresztény társadalommal szemben dicséretesen cselekedtünk, *ha esetleg talál is olyan másik nemzetet, mely azt a külső ellenségtől több mint ötszáz éven keresztül saját vérével és tulajdon költségén védelmezi*

Botlik:

Mi azután is azt fogjuk gondolni, hogy a kereszténységért dicséretesen küzdöttünk, *ha valaki talál egy olyan nemzetet, amely magát a külső ellenségtől több mint ötszáz éven keresztül saját vérével és tulajdon költségén védelmezi*.

A brodaricsi gondolat lényege, ahogy Kulcsár helyesen vissza is adja, a kereszténység védőpajzsa toposzra tett utalás. Vagyis Magyarország akkor is joggal lehet büszke eddigi teljesítményére, ha a kereszténység esetleg talál egy másik olyan nemzetet, mely őt (*eam*: azaz a kereszténységet) hajlandó saját vére árán védelmezni, ahogy eddig Magyarország tette. Botlik szövege zavaros is, de jelentésében is teljesen más. Azzal, hogy az *eam*-ot, ami a latinban a kereszténységre utalna, tévesen visszaható névmásnak fordítja, sikeresen megtorpedózza a védőpajzs elméletet. Hiszen a kereszténység találhat egy másik népet, mely (a magyarhoz hasonlóan?) további ötszáz évig *önmagát* védelmezi. Önmagunkat védeni elég természetes, a heroizmus abban van, ha másokat védünk az életünk árán is. Ahogy Brodarics írja, és ahogy Kulcsár fordítja.

Brodarics:

Sed ut omissis his, licet iustissimis querelis ad rem nostram redeamus.

Kulcsár:

De hogy elhagyva ezeket a – *bármennyire is jogos* – panaszokat, tárgyunkra térjünk,

Botlik:

Elhagyva az *úgymond igazságossági* panaszokat, térjünk a tárgyunkra.

A *licet* bizony megengedő kötőszó, nyelvérzékem szerint pedig *jogos* panasz, ha az *igazságossági* panaszt Botlikkal közös anyanyelvünk keréketörésének tartom.

Brodarics:

Bene vale, lector optime, et boni omnia consule.

Kulcsár:

Élj boldogul, jámbor olvasó, jó szándék vezéreljen!

Botlik:

Élj boldogan, kedves olvasó, és minden jó vezéreljen.

A *boni consule* egy kifejezés. Valóban nincs benne a középiskolások számára rendszeresített Györkösy-féle középszótárban, de a kora újkori szövegeknél is haszonnal forgatható, nagyszótárként funkcionáló Finályban a 476. oldalon igen. Azt jelenti, valamit jó néven venni, jóra magyarázni, valamivel megelégedni. Egy előszó végén klasszikus fordulat. Brodarics azt kéri az olvasótól, hogy művével ne legyen túl szigorú, mindent (omnia), amit olvas, arra jó szívvel, jó szándékkal tekintsen (*boni consule*). Botlik ebből valami elköszönés szerű formulát farag, ami persze nem kardinális hiba, de a korszak latinságában való járatlanságra utal.

A végére pedig egy igazi gyöngyszem:

Brodarics:

Disputatum fuerat ante illud tempus *diligenter* de regis *persona*; fuerant, qui censerent eum cum aliquot hominum milibus selectis procul ab acie stare debere, quod *cum nullo pacto exercitus laturus esse* videretur, qui regem *de more* volebant proelio interesse.

Kulcsár:

Már ez idő előtt is *heves* vita folyt a király *személyéről*, akadtak, akik azt javallották, hogy néhány ezer válogatott emberrel a csatától távol kell állnia, úgy látszott azonban, *hogy a sereg ezt semmiképp sem fogja elűrni, mert azt akarta, hogy a király szokás szerint jelen legyen az ütközetben.*

Botlik:

Már ez idő előtt is *alapos* vita folyt a király *jelenlétéről*. Voltak, akik javasolták, hogy öt néhány ezer válogatott emberrel a csatasortól messzire állítsák. Úgy látszott azonban, *hogy semmi mód nincs erre azon seregszárny miatt, akik a királyt a harci morál okán maguk közt tartanák.*

El lehet azon gondolkodni, hogy *diligenter* inkább *heves* vagy *alapos* vita-e, bár nagy jelentősége az újabb szinonimának nincs. A király személye vagy jelenléte sem eget rengető kérdés, bár szögezzük le, hogy a *persona* személyt jelent, nem jelenlétet (*praesentia*), de ennyi interpretáció beleférhet egy fordításba. A folytatás azonban nagyon más, és nem mindegy, kinek van igaza. Botlik itt lábjegyzetben is aláhúzza, hogy Kulcsár tévesen az egész seregére értette azt, hogy nem tűrnék a király távolmaradását, holott ő egy Cicero-szöveghely alapján, ahol „*laturus exercitus sit aut quid iam tulerit, notum esse coeperit*” olvasható, úgy véli, ahogy Cicerónál, itt is csak egy seregszárnyról van szó, és csak ez a szárny akarná a harci morál (*de more*) okán sorai közt tudni a királyt.

A szárny, esetleg oldal latinul *latus*. Ez hasonlít arra, ami itt áll (*laturus*), ennek ellenére a két szónak semmi köze egymáshoz. Az itt szereplő *laturus*, egész pontosan *laturus esse*, a *fero, ferre, tuli, latum* ige infinitivus instans activ alakja, amit alapvetően jövő idővel adunk vissza. A *fero* pedig sok jelentésű ige ugyan, de mivel ige, szárnyat, ami főnév, speciel nem jelent. Azt viszont, hogy *elvisel, elűr, hagy, enged*, azt igen. Az *exercitus* alakilag lehetne birtokos eset, Botlik így érti, a seregnek a szárnya (*latus exercitus*), de egyrészt *laturus* van, nem *latus*, illetve a mondatban az IV. declinatióba tartozó *exercitus* alanyesetben áll, mivel a *videretur* igétől függő ún. *nominativus cum infinitivo*-s szerkezettel van dolgunk, ahol az alany mindig nominativus, vagyis alanyeset. Botlik fantáziadús fordítási kísérletével szemben tehát az eredeti Kulcsár-féle megoldás tökéletes:

úgy látszott (*videretur*), hogy a sereg (*exercitus*) semmi módon (*nullo pacto*) nem fogja túrni (*laturus esse*).

Ezt egyébként Cicero is megerősíti, ahol az egész mondat úgy hangzik: „quid opis rei publicae laturus is exercitus sit aut quid iam tulerit, notum esse coeperit”. Seregszárnyról itt sincs szó, hanem arról, hogy az a sereg (*is exercitus*), mennyi segítséget (*quid opis*) fog adni (*laturus sit*) vagy már mennyit adott (*tulerit*) az államnak (*rei publicae*).

Arra pedig, hogy a *mos, moris* (szokás, hagyomány) jelentésű szóból, melynek *de more* alakja közismerten *szokás szerint* jelentésben áll, hogy lesz *harci morál*, sejtlemem sincs. Remélem nem úgy, hogy hadtörténeti aspektusból fordítani annyit jelent, hogy a latin szavakat egy hozzájuk alakilag hasonló magyar szóval helyettesítjük, ami beleillik a koncepciónkba, még ha nyelvileg nem is stimmel a dolog.

Összegezzük röviden az eddigieket. Botlik Richárd egy olyan szövegre alapozza az új fordítást, melynek adatit nem közli ugyan, de okkal gyanítható, hogy az *Acta Tomicianiana* áll a „felfedezés” háttérben, így a találat filológiai pozíciója, értéke erősen megkérdőjelezhető. Erre az ellenőrizhetetlen szövegre alapozza állítólag új fordítását, melyről tüzetesebb vizsgálat után bebizonyosodik, hogy valójában Kulcsár Péter szövege, kisebb változtatásokkal, melyek tetemes része merő formalitás (csata-ütközet, sikeres-szerencsés, stb.), ahol pedig ennél mélyebbre megy a módosítás, ott egyben alaposan félre is értelmezi Botlik a szöveget. Ezen a ponton tehát ott tartunk, hogy új szövegvariáns nagy valószínűséggel nincs, új fordítás pedig bizonyosan nincs, csak egy Kulcsár nevével visszaélő plagizálás, számos, nyelvileg védhetetlen hibával. Ennek alapján arra kell, hogy gondoljak, nem az a baj, hogy Kulcsár nem konzultált hadtörténészekkel, mielőtt kiadta a fordítást, a baj az, hogy Botlik Richárd nem konzultált latinul értő kollégákkal, mielőtt belevágott, hogy kiigazítsa Kulcsár Pétert.

(3.) „Paradigmaváltó jegyzetek”, avagy fordítás vagy torzítás

Ha valóban nincs új, releváns latin verzió, ami valószínű, és nincs új fordítás, ami bizonyos, a tanulmány megírásának egyetlen eredménye lehet, hogy a meglévő szöveget olyan értelmezéssel közelíti meg, mely paradigmaváltó fordulatot eredményez. Egy ilyen Mohács-interpretáció terepe persze inkább egy tanulmány lenne, nem pedig egy forrásközlés jegyzetapparátusa, de azzal kell dolgoznunk, amink van. Botlik pedig, mivel az előszóban nem akarja „lelőni a poént” vagy „spoilerezni”, csak utal a legfontosabb eredményekre, a lényegét a jegyzetapparátusra hagyja: itt jelöli hivatkozásokkal és megjegyzésekkel azokat a fordítási hibákat „melyek következtében a teljes 1526. évi hadjárat, illetve a mohácsi csata is egészen más értelmet nyert.”¹⁹

Fontos újításainak első terepe a szöveg megjelenésének átalakítása. Egyrészt kifogásolja ugyanis, hogy Kulcsár teljesen összekuszálta Brodarics jól felépített és bekezdésekkel logikusan tagolt szövegét. Itt elsőre nem egészen érthető, mire gondol Botlik, de aztán hosszabban idéz Boronkai, számára oly kedves, recenziójából, ahol Boronkai központozási hibákat, következtetlenségeket kér számon az általa recenzeált kiadáson. Talán Boronkai véleményétől is bátorítva Botlik kifejti, hogy bátran megbontotta a Kulcsár-fordítás 8-9 soros, ménkü hosszú mondatait, külön egységekre rendezve ezzel Brodarics egyébként csak vesszővel, pontos vesszővel tagolt mondatait.

Vagyis a paradigmaváltó fordulathoz vezető első lépés, hogy Botlik jobban tagolja a szöveget, mint eddig bárki. Nem egészen világos ugyan, hogy erre miért van szükség. Boronkai kifogásolja ugyan az 1985-ös latin szövegközlés központozási megoldásait, de ez nem vonatkoztatható az 1977-ben megjelent Kulcsár-fordítás magyar szövegének központozására. Ismétlem: ha Botlik nem

¹⁹ BOTLIK 2018, i. m. 29–30.

tudja, hogy van különbség az 1977-es és az 1985-ös szöveg között (az egyik magyar fordítás, a másik latin szövegkiadás), az baj. Ha tudja, és ennek ellenére az 1977-esre alkalmazza az 1985-essel szemben felhozott kritikákat, az még nagyobb.

Nem beszélve arról, hogy szerzőnk önellentmondásba is keveredik. Saját központosási, tagolási változtatásait előbb azzal indokolja, hogy bár Brodarics logikusan tagolt, ezeket Kulcsár a fordítása során összekuszálta. Tehát Kulcsár a hibás, ő szerkeszt terjengős mondatokat, őt kell korrigálni. Kicsit lejjebb viszont az érv már úgy szól, hogy Brodarics volt az, aki csak vesszővel és pontos vesszővel tagolta a mondatait és ezeket volt kénytelen Botlik szétszedni, különben élvezhetetlen olvasmányt kapott volna. Most akkor Brodariccsal vitatkozik, vagy Kulcsárral?

Én ugyan azt gondolom, hogy a klasszikus műpróza körmondatainak hagyományán nevelkedett Brodarics mondatai Kulcsár veretes fordításában kiválóan érthetők, de bizonyosan van egy réteg, aki szeret egyszerűbb mondatokat olvasni, a kedvükért át lehet szerkeszteni kicsit a szöveget. Ettől speciel „a teljes 1526. évi hadjárat, illetve a mohácsi csata” nem nyer más értelmet, de talán a többi módosítás majd meghozza ezt is.

A tagolás mellett Botlik nagy hangsúlyt fektet a tulajdonnevekre is. Mint írja, a „szövegben mindenütt *kurzív* szedéssel jelöltem, ahol helység- vagy tulajdonnév szerepel, mert Brodarics a kéziratában, majd a Górski gyűjtéséből kiadott nyomtatott verzió ugyanígy (dőlt betűvel) kiemelte azt.”²⁰ Egy picit lépünk túl azon, hogy mennyit tesz hozzá egy szöveg értelmezési lehetőségeihez, ha a tulajdonnevek *kurzívval* szerepelnek benne. (Szerintem semennyit, de ez egy vélemény.) Inkább olvassuk el még egyszer, mivel is indokolja megoldását Botlik. Azért szedi dőlt betűvel „mert Brodarics a kéziratában... ugyanígy (dőlt betűvel) kiemelte azt”. Gondoljunk bele két dologba: 1. Hogy lehet egy kézzel írt szövegben (manuscriptum) *dőlt* betűvel kiemelni valamit? Válasz: sehogy. A kéziratokban épp ezért *aláhúzással* jelölik, ha valamit ki akarnak emelni. 2. Brodarics dőlt betűvel emelte ki a neveket a kéziratában. Melyikben is? Amelyikről maga Botlik állapította meg pár oldallal föltebb, hogy sajnálatos módon „a kéziratot formában és még a szerző életében nyomtatásban is megjelent historiából egyetlen fellelhető példány sem maradt az utókorra”²¹? Azt elhiszem neki, hogy az a nyomtatott szöveg, amit látott (és amiről most kerek-perec kijelenti, hogy Górski nyomán készült, tehát filológiailag érdektelen, egyben tovább valószínűsíti, hogy az *Acta Tomiciana* alapján dolgozott), dőlt betűket alkalmazott. Nos, ezt Botlik is megteheti, csak ne akarja azt a látszatot kelteni, hogy végre visszaállítja Brodarics eredeti szándékát, illetve hogy a dőlt betűs tulajdonnevek majd alapvetően újraértelmezik a Mohács-paradigmát.

Vegyük kicsit szemügyre a szintén nagy garral beharangozott jegyzetapparátust. Botlik a szöveghez 72 lábjegyzetet fűz. Ebből 23 olyan, ami nem Kulcsár fordításának hibáira utal, hanem egyéb kiegészítő, magyarázó jegyzet.²² Marad tehát 49, ahol valamiképpen a korábbi fordítást illeti kritikával. Mivel a közölt szöveg ebben a változatban 35 oldalon fér el, ha egy 35 oldalas fordításban 49 jelentős hiba van, azt joggal nevezhetjük rossz, átdolgozásra érdemes fordításnak, illetve 49 (jelentős) hiba kiigazítása adott esetben adhat más karaktert egy szöveg mondanivalójának.

Ezekben a jegyzetekben Botlik a korábbi fordítások baklövéseit, félreértéseit teszi helyre. A főszövegben már mindig a jó megoldás áll, a lábjegyzet tartalmazza a korábbi fordító(k) téves megoldásait. Érdekes, hogy összesen hét olyan jegyzet van (8, 13, 14, 22, 24, 26, 33), ahol Botlik csak Szentpétery Imre 1903-as hibáit igazítja ki. Vagyis a főszövegben ott a jó megoldás, a lábjegyzetben Szentpétery hibája. Ezzel csak az a probléma, hogy a jelen dolgozat második fejezetében taglaltak szerint Botlik Kulcsár Péter fordítását közli, amit néhány helyen megváltoztat. Ott, ahol

²⁰ BOTLIK 2018, i. m. 29.

²¹ BOTLIK 2018, i. m. 25.

²² Ezek a 1, 3, 4, 6, 17, 18, 19, 23, 30, 32, 33, 38, 41, 42, 49, 54, 61, 64, 65, 68, 70, 71, 72. lábjegyzetek.

Szentpétery rossz megoldásait kritizálja, a főszövegben Kulcsár jó megoldásai állnak. Ennek mi értelme? Lehet írni egy olyan szakdolgozatot, amely összeveti a Szentpétery-, Kardos- és Kulcsár-féle fordításokat, de Botlik nem ezt teszi. Hét esetben azzal duzzasztja a jegyzetapparátust, és növeli saját fontosságának látszatát, hogy ahol nem talál fogást Kulcsár fordításán, ott beidézi a jegyzetbe Szentpétery évszázados fordítását, melyet már Kulcsár kijavított. Ez meglehetősen visszás eljárás.

Ha ettől a hét jegyzettől eltekintünk, marad 42. Ezek mind olyan jegyzetek, ahol Botlik érdemben nyúlt hozzá Kulcsár fordításához és vagy megváltoztatta azt, vagy másképp értelmezte. Nézzünk erre példákat!

6. jegyzet:

Brodarics: *quo Christi, Dei optimi maximi ductu ex Scythia venimus*. Botlik kifogásolja, hogy Kulcsár fordításában („a jóságos Krisztus Isten vezetésével Szkítiából kijöttünk”) Krisztus és Isten azonosak. Szerinte: „melyben Krisztus és a magasságos Isten vezérletével kijöttünk Szkítiából”. Krisztológiai vitába nem bocsátkoznék, de a „Szentháromság egy Isten” alaptételét valló, katolikus Brodarics számára az a felvetés, hogy Krisztus és Isten külön személy lenne, valószínűleg teológiai-ig is értelmezhetetlen lett volna, nem beszélve arról, hogy a latin mondatban a *dei optimi maximi* explicativ, magyarázó, értelmező helyzetben áll. Kulcsár fordítása jó. Sőt: jobb.

11. jegyzet

Brodarics: *autoritate summi pontificis extractus*. Botlik kifogásolja, hogy Kulcsár fordításában római pápa szerepel, holott az szerinte nincs ott. Gondolom, a középkori eredetű, a humanista latinban *soha* nem használt *papa* szót várná. Az valóban nincs ott. Attól még a *summus pontifex* a korban a pápa klasszikus latinból átvett, közkeletű megnevezése. Lehet öszentségének fordítani, ahogy Botlik javasolja, csak minek? Kulcsár fordítása jó, öszentsége pedig nem fog paradigmát váltani.

12. jegyzet

Brodarics: *ad virum religiosum et bonum archiepiscopum pertinet*. Botlik elismeri, hogy Kulcsár közel jár az igazsághoz, amikor a Tomorit jellemző mondatot úgy fordítja: „ami hívő férfira és jó érsekre tartozik”. De a hívőt ő lecseréli vallásosra. A *religiosus*ra mind a *hívő*, mind a *vallásos* nagyszerű megoldás. A csere jelentőségének megítélését az olvasóra bízom.

15. jegyzet

Brodarics: *Et fere erat status rerum in Hungaria, quando regi Ludovico nuntiatum est Solymanum pace cum omnibus finitimis in annos plures firmata arma infesta contra se terra aquisque movere*. Botlik kifogásolja, hogy eddig minden fordításból kimaradt a 'se', pedig ennek nem csekély jelentősége van, hiszen arra utal vele Brodarics, hogy Szulejmán személyesen vonult hadba, vagyis komoly hadjáratról van szó. Kulcsár fordításában ez így szól: „Hát valahogy így álltak a dolgok Magyarországon, mikor Lajos királynak jelentették, hogy Szulejmán valamennyi szomszédjával több évre békét kötve, ellenséges sereggel szárazon és vízen 'ellene' indul”. Botlik Richárdnak igaza van: a 'se'-t még senki nem fordította bele a szövegbe úgy, ahogyan ő, vagyis „személyesen” értelemben. Egyszerűen azért, mert vele ellentétben mindenki más értette, hogy a 'se' nem Szulejmánra vonatkozik, hanem Lajosra. Tudniillik, hogy 'contra se', azaz 'ellene' indul Szulejmán. Persze a szultán személyesen vonult hadba, jelentős hadjáratról volt szó, csak ezt a szöveg itt nem mondja. Kulcsár fordítása jó. Sőt: jobb.

25. jegyzet.

Botlik kifogásolja, hogy Déva említése kimaradt a korábbi fordításokból. Ami azt illeti, valóban, de Déva Brodarics latin szövegében sem szerepel, legalábbis a kritikai kiadás szerint, így joggal elhagyható. Kulcsár fordítása jó. Sőt: jobb.

28. jegyzet.

Brodarics: *atque ob id pecori et armentis alendis imprimis utilia*. Botlik szerint Kulcsár fordítása („ezért aztán barom- és marhatartásra elsősorúan alkalmas”) azért hibás, mert Brodarics „egymástól jól elválasztható állattartási ágazatokról (juh, szarvasmarha és baromfi) írt.” A latin szövegben csak két szó, a nyáj, csorda jelentésű *pecus* és a szarvasmarhát jelentő *armentum* szerepel. Botliknak lehet igaza, hogy a juh- és marhatartás jobb megoldás lenne, mint a barom- és marhatartás, ugyanakkor azt se felejtjük el, hogy az aprómarha hagyományosan juhot jelent. Szárnyasokról nyilvánvalóan szót sem ejt a latin szöveg. Talán azért alakul másképp a mohácsi csata, mert eddig nem vették észre, hogy a Szerémség baromfitartásra is kiváló helyszín?

51. lábjegyzet

Brodarics: *rege aciem instruente*. Botlik szerint kapitális hiba, hogy ezt a mondatrészt az eddigi fordítások teljesen kihagyták. Ő ezt olyan fontosnak gondolja, hogy erre már az előszóban is utal („spoilerezik”), itt pedig jegyzetben is megemlíti. A szöveghely jelentése pedig szerinte: „amikor a király csatasorát rendezték”. Ha kimaradt volna, akkor sem lenne e tagmondatnak paradigmaváltó jelentősége, de ki kell ábrándítsam Botlik Richárdot, Kulcsár is lefordította a kifejezést „amikor a király a hadsorokat rendezte” formában. A *rege aciem instruente* egy, a latinban nagyon gyakori, *ablativus absolutus*-nak nevezett szerkezet. Itt az aktív változatát látjuk, ahol az ablativusban álló főnév (*rege*) fordítandó a *participium imperfectum*-mal kifejezett állítmány (*instruente*) alanyának. Vagyis a király rendez és nem a királyét rendezik. Vagyis Kulcsár nemcsak lefordította a szöveget (ellentétben azzal, amit Botlik állít), de fordítása még jó is, míg Botliké nem. Az *ablativus absolutus* helyes értelmezése sokszor okoz problémát kezdő latinistáknál, nem véletlen, hogy középszintű érettségien vagy középfokú nyelvvizsgákon gyakran jön elő a szerkezet: aki helyesen fordítja, pontot kap. Ezért a megoldásért Botlik Richárdnak most nem jár pont.

52. jegyzet

Ez tartalmazza a *laturus sit* problémát, amelyet Botlik seregszámnyak értelmé. Mivel a fordítás kapcsán erről már ejtettem szót, most nem ismétlem magam. A *laturus sit* főnévi fordítása *latus* értelemben, amivel Botlik próbálkozik, elemi hiba.

59. jegyzet

Brodaricsnál: *limosa crebra arundine plena*. Botlik számára érthetetlen, hogy fordíthatta Kulcsár azt a Duna-ártér jellemzése kapcsán, hogy: „sűrű náddal benöve”, mintha a nád természetes növénytakaró lenne. Holott, Botlik szerint, „náddal sűrűn beültetett terület”-ről van szó. Az egy dolog, hogy a latin szövegben szó nincs ültetésről, csak iszapos (*limosa*) és náddal (*arundine*) sűrűn (*crebra*) tele (*plena*) levő területről. Az, hogy Botlik nem ért jól egy latin szöveghelyet, nem újdonság. Ami meghökkentő, hogy azt képzei, a Duna árterében nem nőtt elég nád magától a 16. században, azt még valakinek fáradságos munkával külön ültetnie kellett.

60. jegyzet

Botlik kiemelten fontosnak tartja, hogy „a *cohorte* szó, minden forráskritikai kiadásból kimaradt, így le sem fordították magyarra.” Ennek olyan jelentőséget tulajdonít, hogy nemcsak a 60. jegyzetben említi meg, de már a „fordítás” elé írt előszavában is, sőt, a *cohorte* fontosságára Illik Péter is felhívja az egész kötet bevezetőjében a figyelmet. Botlik szerint ez azért lenne perdöntő, mert a *cohorte* szó miatt tudható, hogy Ráskay lovassága, amelyről itt szó van, 5-600 főt tett ki.

Nem teljesen értem, mire gondol Botlik, amikor azt írja „minden forráskritikai kiadásból kimaradt”, hiszen Kulcsár 1985-ös „kanonizált” kritikai kiadásának 52. oldalán a 23. sorban ott van a *cohorte* (*cum sociis et 'ota equitum', qui ei parebant, 'cohorte' festinat*). Kulcsár ennek meg-

felelően le is fordítja: „és társaival, meg az alája rendelt ’egész lovasscappal’ odavágtatott...”. Botlik szerint ez úgy hangzik: „bajtársaival és az ’egész lovassággal, egy zászlóaljjal’, melynek ő parancsolt, odasietett”. A kérdés a *tota equitum cohorte* fordítása. Ez annyit jelent, hogy Ráskay az egész csapattal (*cum tota cohorte*) sietett/vágtatott a megadott helyre, az *equitum* pedig, mely az *eques* (lovas) jelentésű szó többes számú genitivusa megmutatja, hogy a csapat (*cohors*) lovasokból állt. Innen a Kulcsár-fordítás lovasscappata. Azt állítani tehát, hogy még soha senki nem fordította le, alapvető tévedés. Igaz, Kulcsár nem precizította, hogy a *cohors* hány emberből álló csapat lenne, de ennek eldöntésére nincs is fogódzónk. A *cohors* egy régi latin katonai kifejezés. Alkalmazásukat Publius Cornelius Scipio kezdi meg a III. század végén hispániai harcai idején, és ennek nyomán a római harcászati fontos csapat egységévé válik. Rómában valóban tíz, egyenként 60-60 fős *manipulus* összevonásából jött létre egy *cohors*, vagyis, az ókori Rómában a *cohors* 600 fős gyalogos egységet jelentett. Az olyan humanisták, mint Brodarics is, lépten-nyomon alkalmaznak antik szakkifejezéseket, de hogy dekára pontosan-e, az erősen kétséges. Vagyis az ő tollukon a *cohors* már nem jelent okvetlen 600 fős csapatot, egyszerűen a seregnél kisebb csapat/egység köznévi latin megfelelője. Még az sem kizárt, hogy Ráskay alá 600 lovas tartozott. Csak az biztos, hogy egyedül a korábban lovasscappatnak fordított *cohors* szó alapján ezt nem lehet biztosan állítani.

66. jegyzet

Brodarics: *veneramus per castrorum loca*. Botlik itt különösen elemében van és súlyos kritikával illeti Kulcsárt, aki a *per castrorum loca* kapcsán azt írta: a táborhelyen át. Holott, így Botlik, világos, hogy a menekülés a táborhelyeken át történt, amiből több is volt, hiszen ha egy lett volna, Brodarics a *castrum* szó egyes számú birtokos esetét (*castrum*) használja, itt pedig többes szám (*castrorum*) szerepel. A mikrofilológia nagyon fontos és hasznos lehet egy csata rekonstrukciójakor. Éppen ezért lett volna hasznos, ha Botlik Richárd hasonló filológiai akribiával közelít pl. a Nagy–Kováts–Péter-féle középiskolás latin nyelvtankönyvhöz, ahol a 29c pont, az ún. *Bővelkedő névszók* (*abundantia*) alatt szerepelnek azok a szavak, melyek egyes és többes számban mást jelentenek. Ezek között találjuk *castrum* szót is, amely egyes számban (*castrum*) *sánc*, többes számban (*castra*), és csak abban, *tábor* jelentésben fordul elő. A Brodarics által magas szinten bírt latin nyelv eme sajátossága folytán, ha valaki latinul a tábor szót akarja leírni, azt csak többes számban teheti. Ha több táborra akar utalni, számneveket alkalmaz. Azok nélkül a kifejezés automatikusan egyes számban fordítandó. Lehet persze elméleteket gyártani, de csakis stabil latin alapok birtokában érdemes.

69. jegyzet

Brodarics: *Andreas Orbonas, qui Strigoniensi praeerat*. Botlik nem érti, miért fordította ezt Kulcsár úgy, hogy „Orbonász András esztergomi várkapitány”, hiszen a szöveg, mondja ő, csak annyit említ, hogy Orbonász védte a várat, de Brodarics egy szóval sem írta, hogy várkapitány is lett volna. Azt kell mondanom, hogy de, pont egy szóval írta: *praeerat*. A *praesum* ige jelentése valaminek az élén áll, vezeti azt. A kor terminológiájában ezzel az igével fejezik ki, hogy valaki egy adott vár élén áll, a vár élén pedig a várkapitány szokott állni, akit másképpen *praefectus* is hívnak, ami előjárót jelent, de kapitánynak szoktuk fordítani. Botlik, feltételezem, a *capitaneus* szót várta, amit hát valóban nem használt Brodarics, tekintve, hogy nem klasszikus kifejezés, és így Brodarics egyszer sem írja le.

Nem mentem végig a negyvenkét jegyzeten, a Botlik szerint is kiemelkedőket választottam ki, példázat jelleggel. Ebből kiténik, hogy Botlik megjegyzései vagy az elemi latintudás hiányáról tanúskodnak (abl. abs. értelmezésének problémája, a *laturus sit* esete, vagy a *castra* többes számú használata), vagy olyan jelentéktelen változtatásokat eszközölnek (hívó vagy vallásos a *religiosus* kapcsán), illetve logikailag is problémásak (náddal beültetett ártér), hogy ezektől semmiféle paradigmaváltó fordulat nem várható.

De legyünk igazságosak, van legalább öt olyan jegyzet, ahol Botliknak van igaza. A *verissima* lehet(ne) leghitelesebb történet (2. lj.); tengeri kapitány helyett tényleg jobb a tengermelléki (9. lj.); Macedónújfalú helyett is megfelelőbb a Macedóniaiak új faluját fordítani (46. lj.); elfogadom, hogy cölöpökkel nem a tábor, hanem a hadrendet akarták védeni (53. lj.) és hogy a *stabuli regii magister* nem lovász-, hanem istállómeister (56. lj.). Ezek jó találatok, kellő alázattal kisebb tanulmányt ki lehetett volna hozni belőlük. Az ugyan nem ígért volna bombasztikus, paradigmaváltó fordulatot, de legalább nem erodálta volna teljesen szerzője szakmai hitelét.

Mert amit most a szakmai közönség elé tárt, másra nem alkalmas. Egy olyan cikk, mely egy könyvészetileg nem igazolt, de filológiaiilag szinte bizonyosan értéktelen forrás alapján akar új fordítást készíteni, eleve több, mint rizikós. Ha erről az új fordításról közben kiderül, hogy a Botlik által lesújtó kritikával illetett Kulcsár-fordítás eltorzított utánközlése, az már etikai probléma is. A változtatások jellege és a jegyzetapparátus kapcsán pedig az is bebizonyosodott, hogy milyen komoly igazságtartalma van a régi mondásnak: aki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul. Botlik Richárd, bár nem képzett latinista, nyelvileg próbált meg értelmezni egy szöveget, ami meghaladta a felkészültségét. Következtetései hibás alapokról indulnak, így rosszak, vagy legtöbb és legjobb esetben jelentéktelenek. Ezt nem menti az sem, hogy öt esetben ráhibázott az igazságra. Ilyen sok szöveget ezért az öt lábjegyzetért kár volt írnia. Vajúdtak a hegyek, de csak egy kiséger született.

KASZA PÉTER